

The ancient names and early cartography of Byelorussia

A revised edition with 37 reproductions

Material for historical research and study compiled and edited by WIKTOR OSTROWSKI

London, 1970

Старажытныя назвы і ранняя картаграфія Беларусі

Перагледжанае выданне з 37 рэпрадукцыямі

Матэрыял для гістарычных даследаванняў і вывучэння ўкладзены і адрэдагаваны Віктарам Астроўскім

Лондан, 1970 г.

Прадмова

Ангельскі тэрмін "White Russia" паўстаў, хутчэй за ўсё, з лацінскага "Russia Alba" ці "Ruthenia Alba", які з'яўляецца літаральным перакладам з славянскага "Byelaya Ruś". ('YE' вымаўляецца ў ангельскай як у 'YET' і 'U' як у 'RULE'). Тэрмін "Russia" без якіх-небудзь прыметнікаў, але ў яго сучасным сэнсе, не быў вядомы англійскай тэрміналогіі да пачатку 18 стагоддзя, а тэрыторыя, у цяперашні час вядомая як "Расія", называлася "Muscovy" ці "Moscovia".

У пачатку 18-га стагоддзя мы сутыкаемся з двума ангельскімі тэрмінамі: "White Russia" and "Great Russia", апошні часцей называюць "Russia" без яго прыметніка 'Great'. Да 1917 года гэтыя два ангельскія тэрміны не стваралі ніякай блытаніны, але з пачаткам кастрычніцкай рэвалюцыі там нарадзіўся яшчэ адзін тэрмін, найбольш забытаны, часткова з-за яго прамога перакладу з славянскага на ангельскую мову, а часткова з-за неразумення.

25 кастрычніка 1917 года там з'явіліся ўзброеныя рэвалюцыйныя адзінкі, якія для таго, каб адрозніць сябе ад лаяльных рэшткаў царскай арміі, насілі чырвоныя палосы на рукавах. Прыхільнікі царскай улады, у сваю чаргу, пачалі насіць белыя палосы. Так быў пакладзены пачатак тэрмінам 'чырвоны' і 'белы'. У сувязі з тым, што ўсе ўдзельнікі тых падзей былі падданымі Расійскай імперыі, там з'явіўся тэрмін 'рускія белыя' ('Russian Whites'), тэрмін, падобны на ўжо існуючы 'беларусы' ('White Russians'). У англійскай літаратуры такія выразы, як 'White Russian Gen. Denikin', або 'the White Russian Princess Anastasia', або 'White Russian Prince Romanov', не з'яўляюцца рэдкімі. На самай справе ні адзін з гэтых людзей не з'яўляецца беларусам (White Russians), усе яны велікарусы (Great Russians).

З тых часоў блытаніна, здаецца, набыла шырокі распаўсюд: была падобная памылка на канале BBC у тэлепраграме 'Tonight', дзе князь Раманаў (член імператарскай сям'і Расіі) быў прадстаўлены як 'White Russian' замест рускага або велікаруса. Разумеючы, што блытаніна ў ангельскай тэрміналогіі паміж 'беларусы' ('White Russians') і 'рускія (расійскія!) белыя' ('Russian Whites'), часта можа прывесці да памылак падобнага роду, я хацеў бы адзначыць, што ў той час як 'White Russian', або 'Byelorussian', з'яўляюцца этнічнымі вызначэннямі [са спасылкай на жыхара або эмігранта з краіны пад назвай 'White Russia' (цяпер Беларуская Савецкая Сацыялістычная Рэспубліка), якая, між іншым, ёсць адной з сябраў-заснавальнікаў Арганізацыі Аб'яднаных Нацый], вызначэнне 'Russian White' адносіцца да велікарусаў, якія з'яўляюцца антыкамуністамі. Называць расійскіх антыкамуністаў White Russian – гэтаксама памылкова, як называць сябра індыйскай камуністычнай партыі індзейцам (Red Indian). Прыняцце нават гэтага русіфікаванага тэрміна Беларусь ('Byelorussia') ліквідавала б шмат блытаніны, думаю, тэрмін Беларусь ('BYELARUS') для краіны, народа і мовы або беларус ('BYELARUS') для асобы (у множным ліку – Byelarus'es) з навуковага пункту гледжання было б больш адпаведным. Гэты тэрмін бярэ свой пачатак ад мовы Сярэдняй Беларусі (Middle Byelarus) і выкарыстоўваецца ў сучаснай Беларусі і сёння.

ДЗЯРЖАЎНЫ ГЕРБ І СЦЯГ БЕЛАРУСІ

Па словах прафесара Р. Астроўскага, у сакавіку 1917 года ў Мінску быў створаны Беларускі Нацыянальны Камітэт.

На адным з сваіх пасяджэнняў 25 сакавіка 1917 года Беларускі Нацыянальны Камітэт разглядаў пытанне нацыянальнага герба і нацыянальнага сцяга для Беларусі, і пасля стараннага разгляду і абмеркавання прыйшлі да наступнага:

1. З улікам таго, што амаль усе гарадскія саветы ў Мінскім рэгіёне выкарыстоўвалі старую пячатку “Пагоню” (конны рыцар на скаку з паднятым мячом гатовы нанесці ўдар – герб Вялікага Княства Літоўскага), палічылася лепшым захаваць гэтую спадчыну Вялікага Княства (Літоўска-Беларускай дзяржавы). У сувязі з гэтым Камітэт прыняў “Пагоню” ў якасці нацыянальнай эмблемы будучай свабоднай Беларусі. [Глядзі: Устаўка XVIII.]

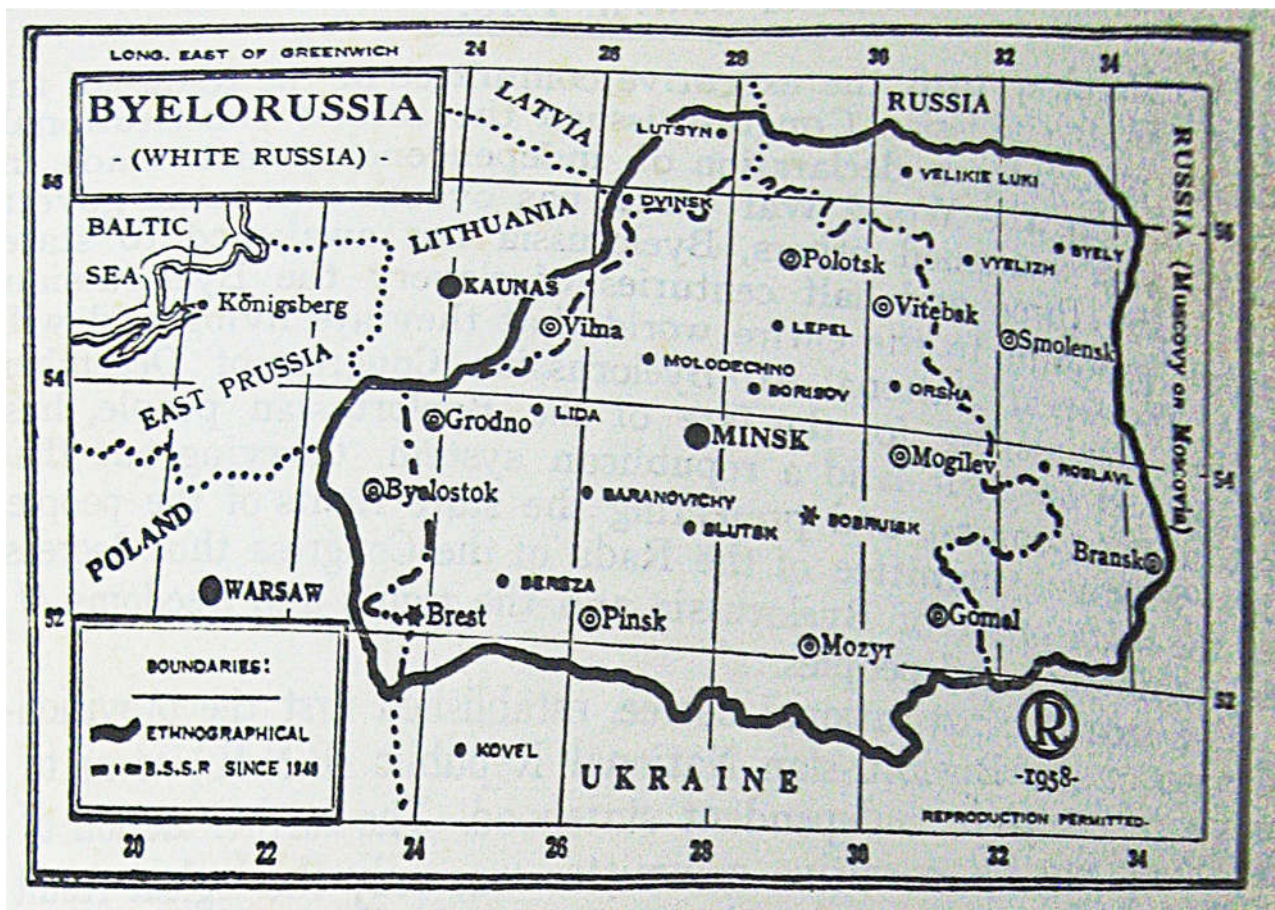
2. Паколькі ў беларускім народным мастацтве белыя і чырвоныя ўзоры пераважаюць, здавалася мэтазгодным выкарыстоўваць гэтыя колеры ў беларускім нацыянальным сцягу. У сувязі з гэтым Камітэт прыняў рашэнне аб трох гарызантальных палосах аднолькавай шырыні: белай – чырвонай – белай, даўжыня сцяга роўная двум шырыням.

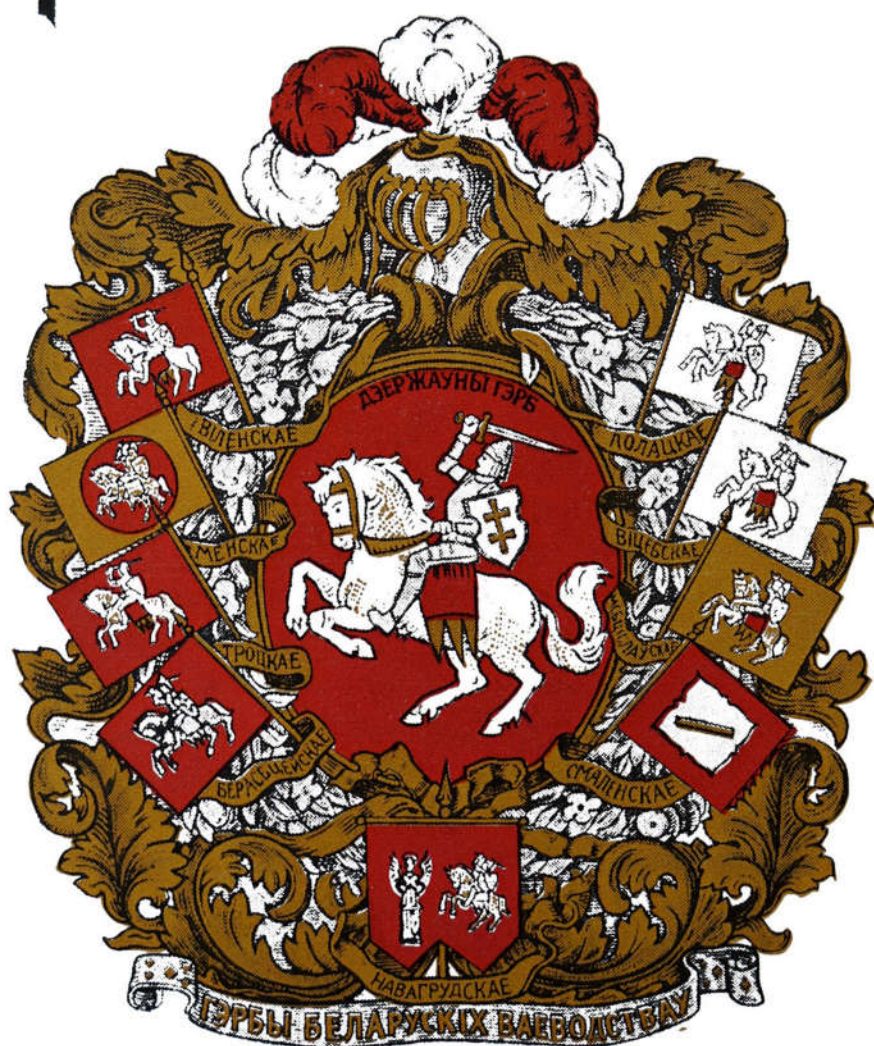
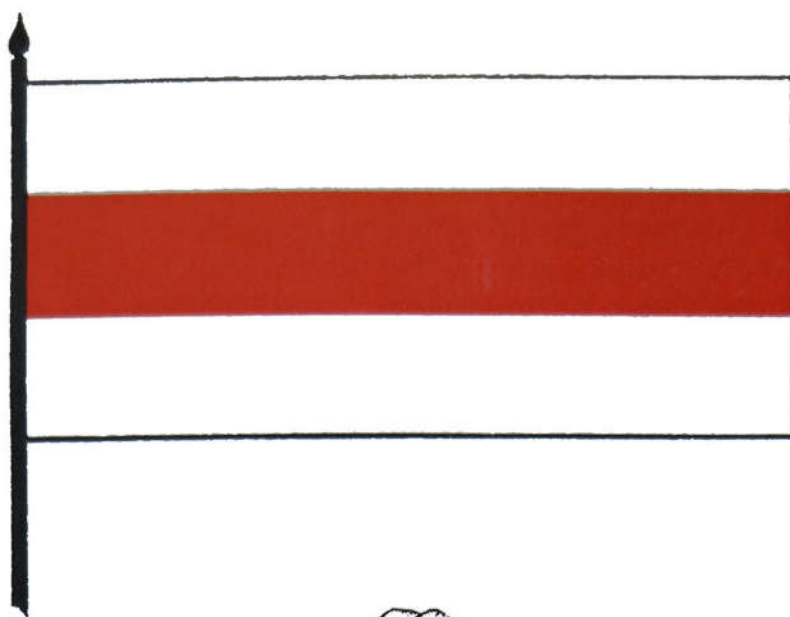
Такое рашэнне Беларускага Нацыянальнага Камітэта было аднагалосна зацверджана на гэтай сустрэчы прадстаўнікамі ўсіх існуючых беларускіх арганізацый.

На Першым Усебеларускім сходзе (зараз вядомы як Першы Усебеларускі кангрэс) пытанне не ўздымалася. Аднак бел-чырвона-белы сцяг былі выстаўлены па абодва бакі ад трыбуны падчас пасяджэння Кангрэсу.

На больш познім этапе Рада Беларускай Народнай Рэспублікі прыняла рашэнне Беларускага Нацыянальнага Камітэта ў Мінску без агаворак, і Пагоня стала дзяржаўным гербам, і бел-чырвона-белы сцяг стаў дзяржаўным сцягам Беларускай Народнай Рэспублікі (БНР).

[Глядзі: Bielaruskaja Dumka № 7, 1965, стр.29, Нью-Ёрк, ЗША]

Беларускі Нацыянальны Сьцяг і Дзяржаўны герб Беларускай Народнай Рэспублікі (пэсярэдзіне) з гербамі некаторых былых удзельных беларускіх княстваў (пабакох).

Byelorussian National emblems.

УСТУП

У мінулым Усходняя Еўропа лічылася аддаленай або ўвогуле нецікавай часткай кантынента для заходняга назіральніка. Любая выяўленая цікавасць у той частцы свету была засяроджана амаль выключна на непасрэдных суседзях Захаду, г.зн. Польшчы, Венгрыі, Прусіі, Лівоніі і Літве.

Беларусь, Украіна і Масковія былі занадта далёка ад Захаду, і амаль уся інфармацыя пра іх дайшла з польскіх ці нямецкіх крыніц і была вельмі беднай, часам вельмі недакладнай або нават наўмысна скажонай перакручанымі гістарычнымі сведчаннямі.

Калі Вялікае Княства Літоўскае паўстала ў гістарычнай вядомасці, Беларусь ужо была складовай часткай гэтай дзяржавы.

Аб'яднанне Літвы і Польшчы дало значныя выгоды Польшчы, якая праз гэта стала істотнай палітычнай сілай у Еўропе, якраз у той час, калі геаграфія прыцягнула ўвагу не толькі географаў, каралёў, князёў і палітыкаў, але і адукаваных людзей у цэлым.

Картаграфія як частка геаграфічнай навукі хутка прагрэсуе ад рукапіснага стварэння карт праз дрэварыт да гравіравання на медзі, дасягаючы сваёй вяршыні ў 16-м і 17-м стагоддзях.

Картографы з-за недахопу фінансавых сродкаў вельмі часта шукалі заступніцтва багатых і моцных гэтага свету. Каралі і ўплывовыя дзяржаўныя службоўцы сталі заступнікамі картографаў, якія ў сваю чаргу падтрымалі ў сваіх картах прэтэнзіі да суседніх дзяржаў перамалёўкай межаў і напісаннем адпаведных назваў. У тыя дні гэта было звычайнай справай для пэўных тэрыторый, што становіліся аб'ектамі абмену, анэксіі або агрэсіі з наступным масавым вынішчэннем.

Мы можам з упэўненасцю сказаць, што важнасць дзяржавы можа быць вымерана па колькасці вырабленых карт. Такім чынам, было выраблена больш карт Польшчы, чым Літвы, і этнічнае існаванне беларусаў і ўкраінцаў было па большай частцы праігнаравана, хоць іх землі ўваходзілі ў склад дзяржавы і беларуская мова была афіцыйнай мовай Вялікага Княства Літоўскага.

Але самого Бога него вѣстѣю справедливостѣю и право посполи
тое и умны ево е передъ мѣта мають и те фѣ роковѣ ни коли
не мѣштинають и ро великое и правдивое злое и хороуе аки в
наполнѣ правдивѣ присаго и та кѣ ми Боже помоги. А естѣ ли бы
не справедливѣ Боже и а дѣи. А писарѣ зѣлѣеи масть порѣсѣ
ли перами и словы рѣсѣи ви листы выписы и позы писати
аки шимѣ езыкомѣ и словы. а прикѣсти масть на вѣрѣ ево

Ausschnitt aus dem Litanischen Statut

ЧАСТКА СТАРОНКИ 3 ЛІТОЎСКАГА СТАТУТА 1588 ГОДА,
ЯКІ БЫЎ АПУБЛІКАВАНЫ ПА-БЕЛАРУСКУ

Гэта прыклад таго, як важна для нацыі валодаць дзяржаўнасцю для таго, каб адзначыць сябе ў гісторыі чалавецтва.

Польскія гісторыкі і картографы працавалі на ўмацаванне польскай дзяржавы, аказалі моцны ўплыў на фарміраванне поглядаў у індустрыі вытворчасці карт 16–17 стст. Згадаем толькі некаторых з іх: Я.Длугаш, Вапоўскі, Градэцкі, А.Паграбка, С.Пахалавецкі (лац. S.Pacholowic), М.Стрыйкоўскі, М.Струбіч, Т.Макоўскі і С.Старавольскі былі людзьмі, якія размясцілі сваю дзяржаву і іншыя краіны Усходняй Еўропы на карце свету.

Ёсць шмат карт з Польшчай у назве, нават больш, чым з Польшчай і Вялікім Княствам Літоўскім разам; некаторыя карты былі зроблены для Літвы, некаторыя для Украіны, але вельмі рэдка была згаданая ў назве карты Беларусь.

У 1580 годзе ў Рыме Джон Баціст дэ Кавалеры (John Baptist de Cavallerys) апублікаваў карту DESCRIPTIO DUCATUS POLOCENSIS Станіслава Пахалавецкага.*

Згаданая карта была апублікавана з нагоды вяртання Полацка Стафанам Баторыем у 1579 годзе.

[Беларускае Полацкае княства было забрана ў Вялікага Княства Літоўскага ў 1563 годзе Іванам Жахлівым.]

Полацк упершыню згадваецца ў летапісе ў 862. У старажытнасці Полацкае княства ўзгадвалася як Полацкая зямля. У 980 яно мела свайго ўласнага князя Рагвалода, альбо

* гл.: ілюстрацыі за тэкстам – Плыта І.

Рогвальда ,^{*} чыя дачка з'яўляецца гераіняй шматлікіх паданняў. Полацкае княства заставалася незалежным да 12-га стагоддзя, супраціўляючыся неаднаразовымі нападамі кіеўскіх князёў; тым не менш, пскоўскія князі, уласна Літва і рыцары-тэўтонцы аказаліся больш моцнымі, і Полацк падпаў пад уладу Літвы ў 1320 годзе. [«...Віцень правіцель літоўцаў узмацніўся, не толькі адмовіўся выплочваць даніну, але падпарадкаваў рускіх князёў (князёў Русі), прымусіў іх плаціць даніну». – «Historia Mundi or Mercator's Atlas...» Ёдакус Гондзі, London, 1635 год, с. 168.] У перыяд найвышэйшага развіцця Полацкае княства ахоплівае большую частку беларускай этнічнай тэрыторыі, у тым ліку Віцебскую і Мінскую вобласці, якія мяжуюць з землямі Пскова і Ноўгарада на поўначы, Смаленскам на ўсходзе, Туравам на поўдні і ўласна Літвой і латвійскімі землямі на захадзе. Гэты перыяд вызначаўся незвычайным культурным прагрэсам на Полацкай зямлі, якую можна разглядаць у якасці першай незалежнай беларускай дзяржавы. За час незалежнасці Полацкая зямля набыла сваю гістарычную назву Белая Русь (англ. White Russia; лац. Russia Alba) для апісання земляў, якія не плацілі даніну або татарам на ўсходзе, або літоўцам на захадзе.

Кніга Якаба Сандрарта «Des Konigreichs Pohlen Lands – Staats – and Zeit – Beschreibung», Нюрнберг, 1687, утрымлівае карту, якая адлюстроўвае мінулы незалежны стан Полацка ў загалоўку: «MAGNUS DUCATUS LITHUANIAE & RUSSIA ALBA», гэта значыць Вялікае княства Літоўскае і Беларускае.[†]

У васьмнаццатым стагоддзі адбываўся паступовы заняпад польскай дзяржавы з аднаго боку і ўзвышэнне яе ўсходняга суседа, Масковіі, з іншага боку. Неўзабаве Беларусь і Украіна сталі ахвярамі маскоўскай экспансіі, заснаванай на яе ўяўным «спадчынным» праве. Расійскія цары, выдаючы сябе за абаронцаў беларусаў і ўкраінцаў, прыгнечаных палякамі, уступілі ў змову з Фрыдрыхам Вялікім і правялі падзелы Польшчы паміж Расіяй, Германіяй і Аўстрыяй. Маскоўскія кіраўнікі абвясцілі сябе «збіральнікамі зямель былой Русі» і ў падтрымку сваіх «старажытных правоў» замовілі спецыяльныя карты. Яшчэ ў 1711 годзе галандскі картограф Херман Мол, які працаваў у Англіі, атрымаў такое даручэнне. Карта Масковіі, Польшчы і Тартарыі была зроблена і «пакорна прысвечана яго светласці і аўгустаўскае вялікасці Пятру Аляксеевічу, абсалютнаму ўладару Расіі». Так пачалася «картаграфічная экспансія», за якой рушыла ўслед неўзабаве ваенная акупацыя тэрыторый, якія не належалі да Масковіі этнічна. Карты былі зроблены і зноўку перароблены, і межы перасунуты. Былое польскае імперыялістычнае імкненне панаваць над беларускімі землямі было заменена тым, што маскоўскія цары цяпер становіліся кіраўнікамі, як яны назвалі сябе, над Вялікай, Малой (Украінай) і Белай Руссю (Беларусь).

«Датычна гэтых межаў быў указ 1713 года Пятра I, які пераназваў “Масковію” ў “Расію”. Гэты палітычна матываваны крок быў накіраваны на тое, каб стварыць уражанне ўнутранага адзінства ў яго велізарнай, этнічна разнастайнай імперыі. Акрамя таго, Украіне (старажытная назва якой была Русь) наканавана было быць пераможанай і паглынутаай новай імперыяй, як і частцы Беларусі. Этнаграфічна маскавіты былі маналітнымі, але новая імперыя ўтрымоўвала некалькі этнасаў. Такім чынам, новая назва са спасылкай на старую Русь, якая калісь пашыралася на ўсю Усходнюю Еўропу, была старанна адабрана, каб з’імітаваць тактоўнасць і выкараніць любыя падазрэнні, паколькі знешні свет быў занепакоены фактам, што новая расійская імперыя была насамрэч вынікам крывавай заваёвы і каланізацыі бліжэйшых суседзяў Масквы і навязвання ідэі нацыянальнай аднастайнасці, якая не мела – і да гэтага часу не мае – ніякіх падстаў. “Расійскія дыпламаты за мяжой атрымалі інструкцыі, каб пераконаць і нават падкупаць замежных афіцыйных асоб і журналістаў, каб выкарыстоўваць выключна новае імя...”» (цытата з: «Уводзіны ў рускую гісторыю» Нікаласа Л. Фр. Чыроўскага, Лондан, 1967 г., с. 68).

^{*} гл.: — Плыта II.

[†] гл.: — Плыта III.

Маскавіты, маючы на ўвазе свае імперыялістычныя мэты, свядома выкарыстоўваюць словы, якія ўводзяць у зман: «Расія» для Вялікай Расіі і «Расія» для Русі. (Гл.: фота-копіі з адмыслова падрыхтаванага ангельскага перакладу «Гарады Старажытнай Русі». Праф. М. Ціхаміраў, Масква, 1959. — гл.: Платы IV і V.)

Ва ўсіх усходнеславянскіх крыніцах тэрмін «Русь» сустракаецца рэгулярна і паслядоўна... «Русь» і «Расія» не былі ні ў якім разе сінонімамі; наадварот, яны шмат у чым **супярэчаць** адзін аднаму. Сэнс гэтага адрознення з'яўляецца ў некаторых мовах (уключаючы Беларусь. — В.А.). На ўкраінскай мове ёсць «Русь» з вытворным прыметнікам рускій і «Расія» — расійскі. Тая ж дыферэнцыяцыя існуе на польскай мове, ад Ruś — Ruski, ад **Rosja** — **rosyjski**. Насуперак гэтаму ў галоўных мовах Заходняй Еўропы — англійскай, французскай і нямецкай — існуе толькі назва **Russia, Russie** і **Russland**. Гэта азначае без разбору Кіеўскую дзяржаву з 10-га па 13-е стагоддзе, Імперыю Пятра Першага і яго нашчадкаў ад 18-га да 20-га стагоддзя, а таксама Савецкі Саюз. Гэта прывяло да шматлікіх памылак у гістарычнай літаратуры і да вялікай блытаніны ідэй. (Гл.: Утварэнне рускай нацыі. Праф. Г. Пашкевіч, Лондан, 1963, с. 15.)

Нягледзячы на ўсё гэта, нягледзячы на тое, як гісторыя працавала на нявыгаднае становішча беларускага народа і яго краіны, і нягледзячы на ўсю блытаніну і няяснасці, датычныя паходжання яе назвы, Беларусь насамрэч заўсёды лакалізуецца гісторыкамі ў сваім гістарычна правільным месцы, гэта значыць у былым Полацкім княстве (Principality of Greater Polotsk), на тэрыторыі, населенай беларускім народам, які захаваў сваю мову і традыцыі праз цёмныя стагоддзі сваёй гісторыі да сучаснасці. (Да гісторыі Полацка гл.: «Фрагменты з гісторыі Беларусі да 1700 года». Праф. Р. Астроўскі, Лондан, 1961 г., і «Полацкая Зямля», па Л. В. Аляксееў, Масква, 1966 г.)